

CIRCULAIR ONDERNEMEN? DAT DOE JE ZO!

ZEEUWSE ONDERNEMERS OVER CIRCULAIR
ONDERNEMEN IN DE VRIJETIJDSECTOR.

MET 5 INSPIRATIEVOLLE ONDERNEMERSVERHALEN UIT ZEELAND.

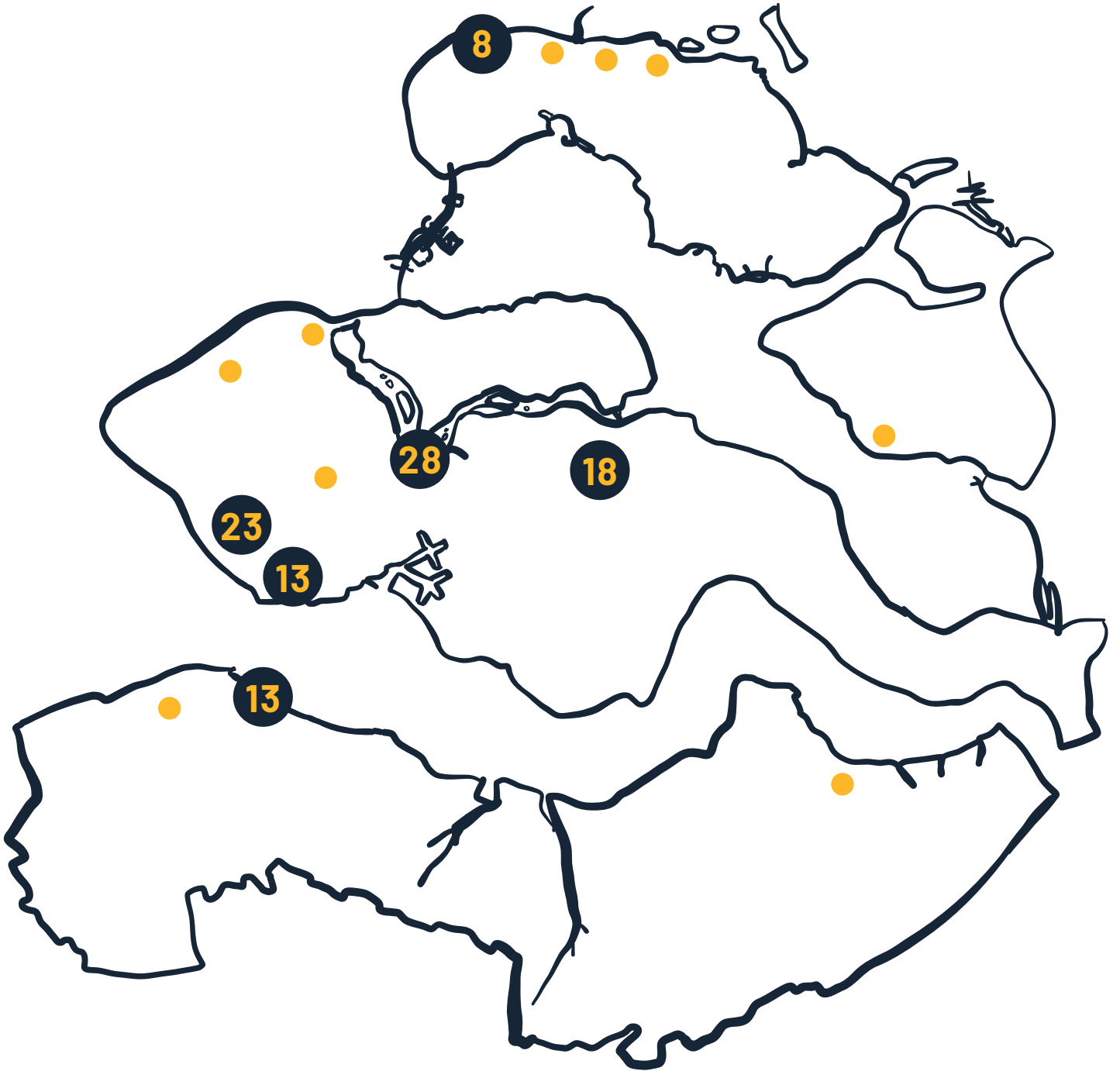

Impuls Zeeland is de regionale ontwikkelingsmaatschappij van Zeeland. Wij helpen ondernemers met innoveren, investeren en internationaliseren. Dit doen we als onafhankelijke partij met een flinke bak ervaring, indrukwekkende referenties en een breed netwerk.

VOORWOORD

Met trots presenteren wij deze gids in circulair ondernemerschap binnen de toeristische sector. Laat de verhalen je inspireren!

- 3** VOORWOORD
- 7** INLEIDING
- 8** DE HAVEN VAN RENESSE
VAN AFVAL NAAR GRONDSTOF
- 13** ONILIO
ELKE VEZEL IN DE ORGANISATIE
VERDUURZAMEN MET EEN SCAN
- 18** STOOMTREIN GOES-BORSELE
CIRCULARITEIT ZIT IN ONZE NATUUR
- 23** STRANDHOTEL WESTDUIN
EEN HERBESTEMMING VOOR
SINAASAPPELSCHILLEN EN KOFFIEDRAB
- 28** MINICAMPING ORANJEPOLDER
TENTEN CIRCULAIR MAKEN? SAMENWERKEN!
- 34** CIRCULAIR ONDERNEMEN?
ZIJ DOEN HET ZO!

Helen Roskam - *Projectmanager Vrijetijdseconomie*

CIRCULAIR ONDERNEMEN? AAN DE SLAG MET DE 9R-STRATEGIE

Grondstoffen raken op. Wet- en regelgeving verandert. Toeristen hebben steeds meer vraag naar duurzame opties. Er zijn veel redenen waarom ondernemers aan de slag moeten met circulariteit. Zeker in de vrijetijdssector, waar ondernemers te maken hebben met korte levenscyclussen van producten en de druk op grondstoffen toeneemt in drukke periodes.

**Ondernemers staan voor de belangrijke uitdaging om bewust om te gaan met grondstoffen en materialen. Hoe lukt dat?
Door circulair te ondernemen**

CIRCULAIR ONDERNEMEN IS MEER DAN RECYCLEN

Vroeger dacht ik bij circulariteit alleen maar aan recycelen. Tuurlijk, recycelen is goed, maar circulair ondernemen is véél meer dan dat. Het gaat erom dat je de impact van jouw onderneming zo klein mogelijk maakt. Daar zijn verschillende strategieën voor. Bijvoorbeeld door producten te

moderniseren, hergebruiken of jezelf af te vragen of je een product echt nodig hebt.

DE KRACHT VAN HET 9R-STRATEGIE

Maar waar begin je als ondernemer? Welke strategie heeft de grootste impact, op korte én lange termijn? Het 9R-model helpt je verder. In dit model staan de strategieën die je kunnen helpen circulair te ondernemen.

CIRCULAIRE LADDER ONDERNEMERS

REFUSE	RETHINK	REDUCE	RE-USE	REPAIR	REFURBISH	REMANUFACTURE	REPURPOSE	RECYCLE	RECOVER
Product overbodig maken door van zijn functie af te zien.	Productgebruik intensiveren.	Product efficiënter fabriceren door minder grondstoffen en materialen in het product of in het gebruik daarvan.	Hergebruik van afgedankt, nog goed product in dezelfde functie, maar een andere gebruiker.	Reparatie van kapot product voor gebruik in oude functie.	Opknappen of moderniseren van oud product voor nieuwe verkoop.	Onderdelen van afgedankt product gebruiken voor nieuw product met dezelfde functie.	Onderdelen van afgedankt product gebruiken voor nieuw product met andere functie.	Materialen verwerken tot dezelfde (hoogwaardige) of mindere kwaliteit.	Energie terug winnen door verbranding materialen.
PRODUCTEN SLIMMER GEBRUIKEN & MAKEN			LEVENSDUUR VERLENGEN VAN ONDERDELEN EN PRODUCTEN				NUTTIG TOEPASSEN VAN MATERIALEN		

DE KRACHT VAN DEZE GIDS

Het model vormt de leidraad in deze gids.

Nu hoor ik je als ondernemer denken:

‘Fijn, zo’n model. Maar hoe ziet dat eruit in de praktijk?’ Het antwoord op die

vraag vind je op de volgende pagina’s.

We bespreken enkele businesscases uit het project FACET.

In dit project hebben ondernemers aan de

hand van de 9R-strategie flinke stappen gezet op het gebied van water, afval, energie, bouwen, verpakkingsmateriaal en gezamenlijke inkoop. Per case zie je in het model de impact van elke stap.

Als ondernemer heb je andere partijen nodig om circulaire veranderingen door te kunnen voeren

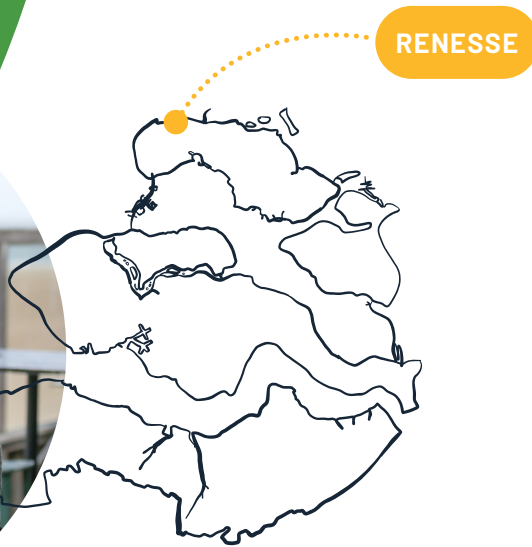
ONDERNEMERS EN IMPULS ZEELAND

Je hebt elkaar nodig om de transitie naar een circulaire economie te maken.

Samenwerking tussen ondernemer, (lokale) overheden, financiële instellingen,

inwoners en andere ondernemers is essentieel. Alle ondernemers die aan de slag willen met circulariteit wil ik dan ook meegeven: doe

inspiratie op bij elkaar en ga het gesprek aan. Wacht niet tot morgen! Wil je hulp bij het uitvoeren van circulaire ideeën? Schakel dan Impuls Zeeland in. Samen kunnen we stappen zetten.

DE HAVEN VAN RENESSE

“VAN AFVAL NAAR GRONDSTOF”

Oesterzwam kroketten, gekweekt op koffiedrab.
Sinaasappellikeur, gemaakt van de sinaasappelschillen die overblijven na de liters versgeperste jus. Je vindt het bij strandpaviljoen De Haven van Renesse. Eigenaar Don van Vliet wordt razend enthousiast van circulariteit en afvalverwerking. “Er liggen zoveel toffe kansen voor het oprapen.”

In strandpaviljoen De Haven van Renesse wordt het hele jaar door groente gekookt, vlees gebakken, verse jus geperst en koffiegezet. Processen die afval opleveren. Dat kan eigenaar Don van Vliet niet veranderen. Maar wat er vervolgens met het afval gebeurt, is iets waar hij wél invloed op heeft. Precies dat is wat de ondernemer fascineert. En waardoor hij actie heeft ondernomen.

CIRCULAIR PROCES

Koffiedrab wordt inmiddels gebruikt om oesterzwammen op te kweken, waarvan de koks vervolgens weer oesterzwamkroketten maken. Sinaasappelschillen worden verwerkt tot zowel heerlijke likeur als handzeep. En er is een biovergister geplaatst achter het strandpaviljoen. Al het biologisch afbreekbare afval gaat in de silo van de vergister. Door de vergisting komt er biogas vrij waarop het strandpaviljoen kan draaien. Een mooi circulair proces.

MET KLEINE DINGEN HET VERSCHIL MAKEN

Circulariteit en duurzaam ondernemen staan bij Don hoog op de agenda. Zijn motivatie? Met kleine dingen het verschil maken, omdat het kan. “Én omdat het gewoon enorm leuk is”, vertelt Don. “Hoe tof is het dat ik straks het hele jaar door sta te koken op het gas van mijn eigen afval? Daar word ik echt enorm enthousiast van.”

“HOE TOF IS HET DAT IK STRAKS HET HELE JAAR DOOR STA TE KOKEN OP HET GAS VAN MIJN EIGEN AFVAL?”

ANDERS DOEN

Wie aan duurzaamheid denkt, denkt vaak direct aan het klimaat. Aan verantwoord ondernemen, zodat we onze planeet gezond kunnen doorgeven aan volgende generaties. Don: "Als het over duurzaamheid gaat, wordt mij vaak alleen maar verteld dat de wereld vergaat. Dat we het met z'n allen hebben verpest. Dat snap ik heel goed, maar dat is niet mijn motivatie om met duurzaamheid aan de slag te gaan. Ik bekijk dit niet vanuit het negatieve verhaal, maar juist vanuit het idee dat wij als ondernemers enorm veel kansen hebben. Er liggen mooie en circulaire oplossingen voor het oprapen, die wij ondernemers snel kunnen toepassen."

BELANG VAN EEN COLLECTIEF

De Haven van Renesse is niet het enige strandpaviljoen aan de Schouwse kust waar bewust wordt omgegaan met afval. Samen met vijf andere strandpaviljoens

heeft De Haven van Renesse meegedaan aan het Interreg 2 Zeeën project **FACET**. Een project waarin ondernemers worden gestimuleerd circulaire oplossingen toe te passen om het verbruik van grondstoffen en materialen te verminderen. De zes strandpaviljoens leggen de focus op de pijlers bouwen, afval, verpakkingsmateriaal en (gezamenlijke) inkoop.

Don richt zich op afvalverwerking, maar kijkt ook naar de pijlers verpakkingsmateriaal en gezamenlijke inkoop. De ondernemers werken binnen **FACET** samen en inspireren elkaar. Deze samenwerking is enorm belangrijk. Don: "Ik kan wel in mijn eentje koffiedrab inzamelen, maar wij zijn ook maar een kleine speler. Als ik kijk hoeveel bedrijven er zijn in Renesse en hoeveel afval wordt weggereden, dan móét je wel een collectief vormen om resultaten te boeken."

BAMBOE RIETJES IN EEN PLASTIC VERPAKKING

Afvalvermindering draait niet alleen om afval dat in de prullenbak wordt gegooid. Het begint bij de inkoop. Ook daar is de ondernemer mee bezig. "Vanuit ons project hebben we een aantal van onze leveringen geanalyseerd. Een mooi voorbeeld is de levering van onze rietjes. We mogen geen plastic rietjes meer gebruiken dus we bestellen bamboe rietjes. Die worden dan geleverd in een geseald doosje, met een plastic deksel, in een doos vol bubbelfolie. Dat is gewoon gènant."

Na de analyses heeft Don een aantal leveranciers opgebeld. Ook gaat hij om de tafel zitten met Unilever.

"Veel partijen willen graag met ons meedenken over afvalvermindering. Zelfs Renewi, terwijl hun verdienmodel juist draait

om het verwerken afval. Dat is echt top om te zien."

VAN MOSSELSCHHELP NAAR VOEDINGSBODEM

Bezig zijn met circulariteit en duurzaamheid geeft de ondernemer positieve energie. Dat spat ervan af. En dat doet het ook goed voor de klas. Don geeft les op scholengroep Pontes in Zierikzee en Goes. Hij heeft 45 leerlingen uitgedaagd te onderzoeken wat je kan doen met het afval van schaal- en schelpdieren. Op een mooie zomerdag gaat er bij het strandpaviljoen namelijk zo'n 50 kilo aan mosselschelpen de afvalbak in. "Ik wil weten wat ik daarmee kan. De leerlingen hebben zoveel ideeën. Zo onderzoeken ze onder meer of de schelpen kunnen dienen als voedingsbodem voor de oesterkweek. Ik vind het geweldig om te zien hoe enthousiast de leerlingen bezig zijn met ons afval. Als er concrete plannen uit het onderzoek rollen, dan word ik enorm blij!"

"OP EEN MOOIE ZOMERDAG GAAT ER ZO'N 50 KILO MOSSELSCHHELPEN DE AFVALBAK IN. IK WIL WETEN WAT IK DAARMEE KAN"

VAN DE SCHOUWSE KUST NAAR DE HELE NEDERLANDSE KUST

Elke dag bijleren en ontwikkelen.

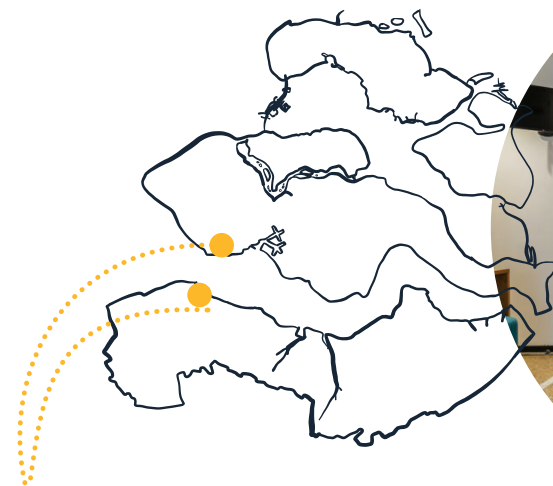
Circulariteit en duurzaamheid concreet én leuk maken. Andere ondernemers inspireren. Dat is het doel van Don. "Ik werk nu samen met collega-ondernemers, maar we zijn er nog niet. Het lijkt mij gaaf om heel Zeeland te enthousiasmeren

met wat we doen. En daarna de hele Nederlandse kust. Daar geloof ik in."

GELEERDE LESSEN

Bepaalde afvalstromen zijn eenvoudig te implementeren. Samenwerking met ketenpartners is hierbij van belang. Andere stromen kennen nog geen (lokale) oplossing en vergen nader onderzoek.

VLISSINGEN,
HOOFDPLAAT

ONILIO

“ELKE VEZEL IN DE ORGANISATIE VERDUURZAMEN MET EEN SCAN”

Stel: je wilt als bedrijf of organisatie verduurzamen. Maar waar begin je? Kijk je per bedrijfsonderdeel? Of pak je in één keer alles aan? Een duurzaamheidsscan biedt jou als ondernemer inzicht. Onilio liet de gehele bedrijfsvoering doorlichten. Van groenbeheer tot mobiliteit. Een uniek proces. “De scan is één groot verbeterplan geworden.”

EEN BREDE FOCUS OP VERDUURZAMING

Er komen veel transitie (veranderingen) op het gebied van verduurzaming op bedrijven af. Denk aan energie, klimaat en circulariteit. Een duurzaamheidsscan kan inzicht geven in hoe jij als bedrijf kan meebewegen met deze transitie.

Onilio beheert en exploiteert hotelkamers, appartementen en vakantiehuizen op drie locaties in Zeeland én een locatie in Antwerpen. In mei 2022 liet de organisatie een duurzaamheidsscan uitvoeren voor de drie Zeeuwse locaties.

DUURZAAMHEIDSBESEF

Het laten uitvoeren van de scan was voor eigenaar Joost van Damme een logische stap: "Ik heb een groot duurzaamheidsbesef. Ik vond dat duurzaamheid ook een dagelijks thema binnen Onilio moest worden", legt Joost

uit. "We hebben namelijk maar één wereld. We kunnen de oceanen niet vol blijven dumpen met plastic. Of voor ieder nieuw product, dat maar een paar jaar meegaat, nieuwe grondstoffen gebruiken. We moeten dus bewuster omgaan met onze planeet."

EEN DUURZAAMHEIDSEXPERT

Via Impuls Zeeland werd een voucher toegekend en duurzaamheidsexpert Sander Verschuren van de Green Leisure Group werd aangehaakt. De vraag van Onilio bleek redelijk uniek. Want waar bijna alle bedrijven, in ieder geval in eerste instantie, de scan laten uitvoeren op één specifiek onderdeel, koos Onilio ervoor om de gehele bedrijfsvoering te laten scannen. Van communicatie tot duurzaam inkopen. En van waterverbruik tot aan het gebruik van reinigingsmiddelen.

**“DE SCAN WAS EEN NULMETING.
HIERUIT IS ÉÉN GROOT
VERBETERPLAN ONTSTAAN”**

36 ADVIEZEN

De scan bracht 36 adviezen naar voren. Waar sommige ondernemers achteruit zouden deinzen door deze hoeveelheid, was dit aantal precies waar Joost op hoopte. “De scan was voor ons een nulmeting. We wilden onze positie bepalen; wat doen we nu al en waar kunnen we onszelf verbeteren? Het adviesrapport is uiteindelijk één groot verbeterplan geworden.”

EEN BEHAPBAAR PLAN

Om het rapport overzichtelijk en behapbaar te houden, heeft Onilio de aanbevelingen opgedeeld per locatie. Ook is er een bedrijfsbrede kolom gemaakt, bestaande uit laagdrempelige adviezen voor de gehele bedrijfsvoering. Joost: "Er wordt bijvoorbeeld aanbevolen om gerecycled printpapier te gebruiken. Deze aanbeveling is niet locatiegebonden en staat dus in de bedrijfsbrede kolom. Bij complexere adviezen zoomen we in per locatie."

Naast het opdelen per locatie, heeft Onilio de adviezen óók opgedeeld in drie categorieën. De eerste categorie bestaat uit adviezen die per direct doorgevoerd kunnen worden. De tweede categorie bestaat uit adviezen waarvoor een kleine investering nodig is, en die op middellange termijn doorgevoerd kunnen worden. De laatste categorie bestaat uit adviezen waarvoor een grote investering nodig is en die vaak een langere implementatietijd nodig hebben.

VAN 9 LITER NAAR 4 LITER WATER UIT DE KRAAN

Het verminderen van de waterdoorstroom is een advies uit de eerste categorie. Op alle locaties is gemeten hoeveel liter water er per minuut uit een volledig opengedraaide kraan komt. Dat bleek negen liter te zijn. Joost: "Je kan je handen ook prima wassen als dit vier liter is. Daarom hebben we per direct de waterdoorstroom verminderd met soms wel vijf liter."

“LAAGDREMPELIG ADVIES VOEREN WE OVERAL DOOR. BIJ INGEWIKKELDERE ADVIEZEN ZOOMEN WE IN PER LOCATIE”

DUURZAAMHEIDSBESEF OVERBRENGEN

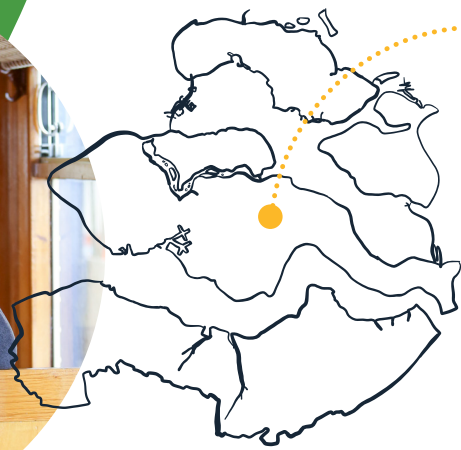
“We hebben te maken met vier verschillende partijen: de directie/management, ons personeel, de pandeigenaren en onze gasten. Neem bijvoorbeeld de pandeigenaren, waarmee wij te maken hebben vanuit onze rol als exploitant. Wij moeten eigenaren het belang van dure duurzame opties laten inzien. Denk aan het aanschaffen van zonnepanelen.

Het duurzaamheidsbesef moeten we ook overbrengen op onze gasten. Want wij kunnen wel speciale afvalbakken kopen om afval te scheiden, maar als gasten plastic bij papier blijven gooien, werkt het alsnog niet. Daarom zijn de onderdelen communicatie en management zo enorm belangrijk én uitdagend.”

**“Als je het vandaag regelt,
(be)spaar je morgen geld én
het milieu. Start dus gewoon
met verduurzamen.”**

VANDAAG STARTEN, MORGEN WINST

Tuurlijk, het doorvoeren van alle adviezen gebeurt niet van de ene op de andere dag. “Ja, het is veel werk. En ja, het kan veel geld kosten. Maar de eerste winst zit in de makkelijkste onderdelen. Kijk bijvoorbeeld naar het verminderen van de waterdoorstroom. Binnen twee maanden hebben we zeventig procent van de kranen onder handen genomen. Je kan dus gewoon besparen zonder dat het je veel moeite kost. Als je het vandaag regelt, (be)spaar je morgen geld én het milieu. Start dus gewoon met verduurzamen en kijk hoever je kunt komen.”

STOOMTREIN GOES-BORSELE

“CIRCULARITEIT ZIT IN ONZE NATUUR”

Een staalconstructie van 242 ton, afkomstig uit een oude treinen- en tramfabriek in Rotterdam, ligt klaar op het terrein van Stichting Stoomtrein Goes-Borsele. Klaar om opgebouwd te worden tot de Treinenfabriek: een volledig circulair gebouw, met meerdere functies én met enorm veel charme.

Toen Stichting Stoomtrein Goes-Borsele (SGB) in 1999 haar 'masterplan' voor de toekomst maakte, was het al duidelijk. Er moest een gebouw komen waarin alle stoomlocomotieven en wagons droog gestald konden worden. Toen conservator Edwin Schipper in 2017 te horen kreeg dat de oude tramremise en werkplaats van de Rotterdamse Elektrische Tram (RET) gesloopt ging worden, wist hij het

meteen: niet slopen! Dit gebouw moésten ze hebben. "Begin december kreeg ik te horen dat het gebouw de volgende maand gesloopt zou worden. Dat hebben we gelukkig weten tegen te houden. We hebben de meer dan honderd jaar oude staalconstructie volledig gedemonteerd en in twee dagen naar ons terrein in Goes vervoerd."

DE RITTEN DIE ZE MAKEN MET DE PRACHTIGE STOOMLOCOMOTIEVEN.

Maar SGB knapt ook stoomlocomotieven, rijtuigen en wagons op. De restauratie van een rijtuig kost ongeveer zeven jaar. Wanneer de rijtuigen het hele jaar door buiten staan, krijgen schimmel, roest en houtrot de vrije hand. Het hele restauratieproces kan dan opnieuw beginnen. Een overdekte stalling is daarom noodzakelijk. Naast het stallen van zo'n twintig rijtuigen, gaat het gebouw nog twee andere functies vervullen. Het wordt een museumruimte voor tentoonstellingen gericht op de techniek van het spoor: hoe werkt een remsysteem? Hoe zit de constructie van een rijtuig in elkaar? Ook komt een deel van het dak over de huidige spoorbaan te vallen. Het publiek kan hierdoor overdekt instappen

in de trein naar Hoedekenskerke. Dankzij het nieuwe gebouw kan in de toekomst het publiek het hele jaar door worden ontvangen.

DE CHARME VAN CIRCULAIRE MATERIALEN

Het gebouw, dat volledig bestaat uit hergebruikte materialen, gaat zeker niet uit de toom vallen op het terrein van SGB. "Het nieuwste voorwerp dat je hier vindt, is de accuboormachine", lacht Edwin. "Bijna alles op het terrein is circulair." Het seinhuis komt bijvoorbeeld uit Middelburg en is opnieuw opgebouwd op het terrein. Net als het transformatorhuisje uit Wilhelminadorp. Uiteraard zijn de wagons niet nieuw, maar ook de sporen en zelfs de kiezel tussen daartussen zijn hergebruikte materialen.

“HET ZIT IN ONZE NATUUR OM IETS TE HERGEBRUIKEN, IN PLAATS VAN NIEUW NEER TE ZETTEN”

EEN DAK VOL ZONNEPANELEN EN WATERAFVOEREN

De Treinenfabriek staat er nog niet. In 2023 viert de stichting haar 50-jarige bestaan. “We hopen dan de eerste heipaal te slaan”, vertelt Edwin enthousiast. In de tussentijd heeft de stichting goed nagedacht over verduurzaming van het pand. Er worden zonnepanelen op het dak geplaatst. Met de opgewekte zonne-energie wordt het museumgedeelte

verlicht en de werkplaats voorzien van stroom. Ook leent het dak met een oppervlakte van zo’n 1.800 vierkante meter zich perfect voor de opvang van regenwater. Water om de rijtuigen mee te wassen en de toiletten in de rijtuigen mee door te spoelen. Op die manier kijkt SGB naar het toepassen van circulaire oplossingen op het gehele verbruiksproces.

KUNNEN ÉN DURVEN DOORPAKKEN

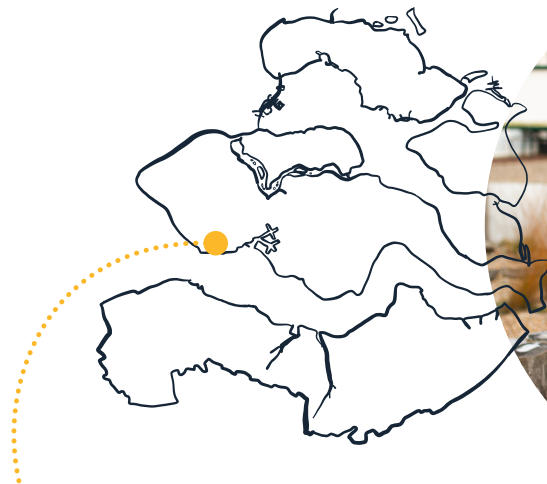
Edwin: "Via Impuls Zeeland zijn we in aanraking gekomen met het internationale project FACET waarbij we ondersteuning krijgen bij het toepassen van circulaire oplossingen. Samen is besloten om een architectenbureau in te schakelen. Het bureau heeft de bouwtekening geoptimaliseerd en bekeken welke materialen circulair ingezet kunnen worden in het dak en de muren van het gebouw. Dankzij deze ondersteuning konden we de eerste stap zetten en onze vraag neerleggen

bij een architectenbureau. Inmiddels ligt onze totaalvraag bij het bureau. Zij ondersteunen ons bij allerlei facetten, zoals de omgevingsvergunningen. Dankzij onze deelname aan het project, kunnen én durven we nu in één keer door te pakken."

GELEERDE LESSEN

Zoek en bepaal vroeg een heldere scope en focus. Dit zowel projectinhoudelijk als op ambitieniveau. Ga daarnaast vroeg in gesprek met relevante partners en zoek daarbij vooraf naar de voor hen toegevoegde waarde.

VLISSINGEN

STRANDHOTEL WESTDUIN

“EEN HERBESTEMMING VOOR SINAASAPPELSCHILLEN EN KOFFIEDRAB”

Strandhotel Westduin in Vlissingen verwelkomt jaarlijks 55.000 gasten. Er gaat dan ook veel verse jus, koffie en jam doorheen. En dat brengt onvermijdelijk afval met zich mee. Wat valt daarop te verzinnen? Een heleboel, zo ontdekte Andrea Wesdorp, HR/Operations Manager bij het hotel. Met hulp van regionale ontwikkelingsmaatschappij Impuls Zeeland werkt het hotel aan circulaire oplossingen.

GROTE WENS OM TE VERDUURZAMEN

Strandhotel Westduin, op slechts 50 meter van de Vlissingse kust, is een perfecte plek om naartoe te gaan voor zowel strandvakanties als zakelijke bijeenkomsten en evenementen. Duurzaamheid speelt een grote rol in al hun activiteiten. Waarom? Dat licht Andrea toe: "Kijk naar deze mooie plek. De duinen. De natuur. We willen dat ook de volgende generaties van het hotel én de Zeeuwse natuur kunnen genieten."

VAN ZONNEPANELEN TOT JAMDISPENSERS

Het hotel past verduurzaming op allerlei manieren toe. Op het dak liggen

271 zonnepanelen, het gebouw heeft warmtepompen en een deel van het hotel is van het gas af. Ook beschikt het strandhotel over het Green Key-certificaat: een keurmerk voor duurzame bedrijven in de recreatie- en vrijetijdssector. Daarbij valt Strandhotel Westduin zelfs in de categorie Goud.

Via een contactpersoon bij Green Key hoorde Andrea over het 'Interreg 2 Zeeën'-project **FACET**, dat ondernemers stimuleert om tot circulaire oplossingen te komen. Impuls Zeeland leidt dit project en biedt Zeeuwse ondernemers de mogelijkheid om deel te nemen met hun verduurzamingsvraagstukken. "Toen het Hoofd Technische Dienst, Hein Walschaerts, en ik hoorden over de mogelijkheid om kritisch te laten kijken naar duurzamere afvalverwerking, namen we direct contact op met projectmanager Helen Roskam", legt Andrea uit.

**"WE WILLEN DAT
OOK DE VOLGENDE
GENERATIES VAN
HET HOTEL ÉN DE
ZEEUWSE NATUUR
KUNNEN GENIETEN."**

“VAN SINAASAPPELSCHILLEN KUN JE ONDER MEER ALLESREINIGER MAKEN, EN DAT KAN DAN WEER IN HET HOTEL GEBRUIKT WORDEN.”

GROENAFVAL HERGEBRUIKEN

Een groot deel van het afval in het hotel is groenafval. Dát afval hergebruiken was een belangrijke ambitie. Eén specifiek probleem wilde het hotel in het bijzonder uitdiepen: wat te doen met de grote hoeveelheid sinaasappelschillen en koffiedrab?

“Het begon allemaal door onze huidige situatie in kaart te brengen: meten is weten!”, licht Andrea toe. “Daarvoor keek onder meer duurzaamheidscoach Marco Ouwerkerk van de Green Leisure Group mee. Vervolgens gingen we in gesprek met afvalverwerkers over hun visie om het anders te doen. Samen met hen en met onze medewerkers, leveranciers, gasten en Impuls Zeeland zochten we naar haalbare oplossingen.”

SINAASAPPELSCHILLEN HERGEBRUIKEN

Er bleken talloze oplossingen te zijn om sinaasappelschillen niet bij het restafval te gooien. Als je het maar gescheiden

inzamelt. Zo kun je sinaasappelschillen verwerken tot Limoncello-achtige drankjes of ze hergebruiken in allesreiniger.

Het doel was om de sinaasappelschillen te verwerken tot een nieuw eindproduct dat het hotel zelf kan gebruiken. Helaas liep het hotel tegen logistieke beperkingen aan. Andrea legt uit: “Grote afvalverwerkers kunnen sinaasappelschillen wel los inzamelen. Maar de schillen moeten binnen 72 uur opgehaald worden, omdat ze alleen dan bruikbaar zijn. De schillen op tijd op een duurzame manier inzamelen is helaas lastig, omdat Zeeland niet op de route ligt.”

Als tussenoplossing gaan de schillen uit het strandhotel nu naar een vergister. Daar wordt van de schillen biogas gemaakt, zodat ze alsnog een goede bestemming krijgen.

KOFFIEDRAB ALS BODEMVERRIJKER

Ook voor koffiedrab heeft Strandhotel Westduin een herbestemming gevonden. “Er werkt een ecologische tuinvrouw bij ons, die vergeten Zeeuwse planten, bloemen en struiken probeert te herkweken. En met succes! Koffiedrab is de perfecte bodemverrijker.”

Er is nog veel meer mogelijk met de koffiedrab. Zeep maken, koffiebekers produceren of de drab gebruiken voor het kweken van oesterzwammen als basis voor bitterballen en kroketten. “We zijn nog zoekende wat daarin verder kan”, vertelt Andrea.

VEEL IMPACT MAKEN

Koffiedrab en sinaasappelschillen hergebruiken of botercupjes vervangen door een botermachine – óók die op het oog kleine veranderingen hebben grote impact. Zeker bij een groot bedrijf als Strandhotel Westduin. “We verwelkomen 55.000 gasten per jaar”, vertelt Andrea. “Je kunt je voorstellen hoeveel cupjes en sinaasappelschillen er weggegooid worden. Op jaarbasis schelen deze oplossingen enorm.”

Nog zo’n kleine aanpassing met veel impact heeft te maken met het meubilair. Laatst waren de stoelen in de hotelkamers aan vervanging toe. “We kunnen die natuurlijk inruilen voor nieuwe exemplaren. Maar de poten en zitting waren nog prima. Dus hebben we de stoelen opnieuw laten stofferen. Vanuit rethink naar reuse!”

“OOK KLEINE VERANDERINGEN HEBBEN GROTE IMPACT. ZEKER BIJ EEN GROOT BEDRIJF ALS STRANDHOTEL WESTDUIN.”

SAMEN EEN VUIST MAKEN

Het project FACET loopt dit jaar af, maar dat betekent voor het hotel allesbehalve het einde van de duurzaamheidsprojecten. “De samenwerking met Impuls Zeeland is verrijkend: we hebben veel inzichten opgedaan over circulair ondernemen. We hebben gemerkt dat we al goed bezig zijn, maar dat er nog veel meer mogelijk is. De vraag is niet of we met die mogelijkheden aan de slag gaan, maar wanneer.”

Zo heeft het hotel de handen ineengeslagen met ondernemers uit de regio. “Wij kunnen de afvalverwerker

misschien niet zover krijgen om langs ons hotel te rijden. Maar als we samenwerken, zijn er 30 adressen in deze buurt waar sinaasappelschillen opgehaald kunnen worden. Samen bereiken we meer.”

BEGIN NIET OM VIJF VOOR TWAALF

Andrea’s advies voor andere Zeeuwse ondernemers? “Begin niet met verduurzaming als het vijf voor twaalf is. Start liever om vijf over elf. Dan kun je de mogelijkheden volop onderzoeken en er een leuk project van maken.”

ARNHEM

MINICAMPING ORANJEPOLDER

“TENTEN CIRCULAIR MAKEN? SAMENWERKEN!”

Op het kampeerterrein van boerderijcamping Oranjepolder staan 8 luxe FarmCamps-tenten. Ze doorstaan extreme omstandigheden: wind, algaanslag, regen, hitte, reiniging. Na 10 jaar zijn de tentdoeken op ... maar dan? Kunnen de tentdoeken worden hergebruikt? En nóg belangrijker: kunnen álle Farmcamps- tenten op een circulaire manier worden ontworpen? Camping Oranjepolder, FarmCamps en zeilmakerij Indu-Con sloegen de handen ineen. Oftewel: de hele bedrijfsketen. En dat werpt z'n vruchten af.

Van de safaritent tot aan de barntent. Luxe tenten schieten als paddenstoelen uit de grond. Zo ook de tenten van FarmCamps, die de organisatie plaatst op boerderijcampings door heel Nederland en verhuurt aan gasten. In Zeeland staan inmiddels, verspreid over verschillende camping, 74 van zulke tenten. Een mooie economische impuls voor de toeristische sector, dat zeker. En ook een ontwikkeling waarbij het steeds relevanter wordt om te kijken naar circulaire mogelijkheden.

TENTDOEKEN MET EEN LEVENSDUUR VAN 10 JAAR

Daarom ging Impuls Zeeland begin 2022 met FarmCamps een gesprek aan. De vraag: of FarmCamps wilde deelnemen aan het project **FACET** voor onderzoek rondom het circulair gebruiken van tentdoeken.

“Dat verzoek was écht een eye-opener voor FarmCamps”, vertelt Saskia Poulissen, directeur operations. “Onze organisatie bestaat 10 jaar. Ongeveer even lang als de levensduur van de tentdoeken. Ik had daarom nog niet eerder over dit vraagstuk nagedacht; het was gewoonweg niet relevant. Het verzoek kwam dus op een perfect moment. En het deed me stilstaan bij het feit dat we inderdaad

op zoek moeten gaan naar circulaire mogelijkheden.”

VERGROENEN ALS BOERENBEDRIJF

Boerderijcamping Oranjepolder werd door FarmCamps betrokken als Zeeuwse partij. Op deze camping in Arnemuiden slapen gasten sinds een paar jaar in de FarmCamps-tenten. Sentine Kodde, mede-eigenaar van de camping, was net als Saskia direct enthousiast over het vraagstuk. “Als boerenbedrijf moet je kijken naar de toekomst. We moeten aan alle kanten gaan vergroenen. Ik voer hier al veel gesprekken over met Zeeuwse concullega’s, want samen ontdek je veel mogelijkheden. Maar toen Saskia mij benaderde, is het balletje pas echt gaan rollen.”

“DOOR HET VERZOEK VAN IMPULS ZEELAND BESEFTE IK DAT WE OP ZOEK MOETEN GAAN NAAR CIRCULAIRE MOGELIJKHEDEN”

SAMEN MOGELIJKHEDEN ONTDEKKEN

Samen met andere partijen mogelijkheden ontdekken; dat was de kern van dit onderzoekstraject. Sentine legt uit: "Als je alleen naar je eigen bedrijf kijkt, gebeurt er niet veel. Wanneer je in gesprek gaat met andere partijen uit de keten, leer je veel sneller wat er mogelijk is." Ook Strandpark de Zeeuwse Kust realiseerde dit en sloot aan bij de pilot.

VAN HET EINDE NAAR HET BEGIN VAN HET TRAJECT

De bedrijfsketen als accelerator van je ideeën dus. Hoe uitte zich dat in het onderzoekstraject naar de circulaire mogelijkheden van tentdoeken? "Als ik alleen dit onderzoek was gestart, had ik mij volledig gefocust op het einde van het traject", legt Sentine uit. "Oftewel: wat kan ik met de doeken als deze aan vervanging toe zijn? Welke mogelijkheden er allemaal zijn, werd pas duidelijk toen ik met FarmCamps en Indu-Con aan tafel zat."

START VAN DE PRODUCTIEKETEN

De partijen kwamen er samen al snel achter dat het veel waardevoller bleek om naar de start van de productieketen te kijken. De focus verschoof richting de producent van de tenten: Indu-Con, en de leveranciers van de tentdoeken: TenCate en Heytex. De vraag of tenten aan het begin van het traject al met een circulaire insteek geproduceerd kunnen worden, kwam centraal te staan.

ROEPEN IN DE WOESTIJN

Indu-Con maakt sinds 2013 alle luxe tenten voor FarmCamps en staat daarbij in nauw contact met grondstofleveranciers TenCate en Heytex. Het feit dat Indu-Con werd betrokken bij het proces, kan eigenaar Wytze Kaastra alleen maar toejuichen. "Als je alleen op zoek gaat naar circulaire mogelijkheden, is het roepen in de woestijn. Je beschikt niet over alle kennis, die vind je juist in de keten. Van de grondstofleverancier tot aan de eindgebruiker; overal kom je andere vraagstukken en kennis tegen."

"Wanneer je in gesprek gaat met andere partijen uit de keten, leer je veel sneller wat er allemaal mogelijk is."

**“HET IS NIET MEER DAN LOGISCH
DAT DE HELE KETEN KIJKT NAAR
CIRCULAIRE OPLOSSINGEN.”**

LEVERANCIERS SPELEN EEN GROTE ROL

Leveranciers TenCate en Heytex bleken een heel grote rol te spelen in de zoektocht naar het circulair gebruiken van de tentdoeken. Zij maken en bewerken namelijk het tentdoekmateriaal. En daarmee zijn het belangrijke partijen. Om dat te illustreren, keren we even terug naar het campingsveld van Sentine.

ALGAANSLAG

Na een paar jaar kleuren de tentdoeken groen door algaanslag. Om die reden reinigt FarmCamps de tentdoeken elk jaar met een water-chlooroplossing. De alg verdwijnt, maar de structuur van de tentdoeken wordt ook aangetast. De doeken worden hierdoor steeds dunner. Dat staat hergebruik in de weg. Idealiter worden de tentdoeken dus niet meer gereinigd. Om te onderzoeken of het materiaal op een andere manier bewerkt kan worden zodat algaanslag geen kans meer krijgt, gaan alle partijen binnenkort om de tafel met TenCate en Heytex.

‘STOORDE U ZICH AAN DE ALGAANSLAG OP DE TENT?’

In gesprek gaan met de gehele keten, leidde tot nog een mogelijke oplossing voor het algaanslag-probleem. Toen de achterkant van een tent bij Sentine groen zag van de aanslag, stond FarmCamps al klaar om het doek te reinigen. Maar in de projectgroep werd besloten om dit eens niét te doen. Gasten die in de tent hadden geslapen, werd juist een enquête toegestuurd met daarin de vraag hoe storend ze de aanslag vonden. Het antwoord? Niet. Ze hadden het niet eens gezien. Daarom wil Farmcamps Tencate de vraag voorleggen of het niet-verwijderen van algaanslag een optie is, vooral om te onderzoeken of algaanslag mogelijke gezondheidsproblemen oplevert.

HET EINDE VAN DE PRODUCTIEKETEN

Hoewel in het onderzoekstraject al snel bleek dat de meeste winst in het begin van de productieketen te behalen valt, is óók naar het einde ervan gekeken. VerdraaidGoed uit Gorinchem gaat onderzoeken of zij de oude tentdoeken kunnen hergebruiken. Met het aangeleverde materiaal worden producten gemaakt die FarmCamps weer kan inzetten. En zo is de productieketen volledig rond.

WAARDEVOLLE INZICHTEN

Het project heeft tot waardevolle

inzichten geleid. Inzichten die ook veel kunnen betekenen voor de gehele Zeeuwse toeristische sector, aangezien de luxe tenten sterk in aantal groeien. Sentine erkent dat: "Onze bevindingen worden samengevat in een rapport. Dit rapport kan andere bedrijven helpen om te beginnen met circulair denken en ondernemen. En ook naar leveranciers toe maakt het duidelijk dat ondernemers behoefte hebben aan circulaire producten en oplossingen. Dat is mooi, want zo kunnen we toewerken naar een duurzamere sector."

CIRCULAIR ONDERNEMEN? ZIJ DOEN HET ZO!

Bekijk welke andere Zeeuwse mkb-bedrijven
aan de slag gingen met circulariteit.

● BASIC BEACH BAR DE BRANDING (RENESE)

VRAAGSTUK: Op welke manier kunnen we de materialen uit ons pand op een hoogwaardige manier hergebruiken? En hoe kunnen we in een nieuw pand een circulaire energie-installatie realiseren.

OPLOSSING: Alle materialen van het oude paviljoen in kaart brengen en een nieuwe bestemming geven. Daarnaast worden bepaalde delen van de energie-installatie circulair.

Strategie: *Refuse, Rethink, Re-use*

● BOUTIQUE HOTEL THE ROOSEVELT (MIDDELBURG)

VRAAGSTUK: Hoe kunnen we het waterverbruik van het hotel verminderen door circulaire wateroplossingen toe te passen?

OPLOSSING: De mogelijke wateroplossingen voor het hotel zijn verkend en gepresenteerd in een overzicht met een indicatie van de waterbesparing per jaar. Op basis hiervan is een regenwatersysteem als oplossing geselecteerd. Dit systeem kan met regenwater van het dak van het hotel de algemene toiletten spoelen en de tuin bewateren.

Strategie: *Refuse, Rethink*

CAMPING ONS BUITEN (OOSTKAPELLE)

VRAAGSTUK: Hoe kunnen we ons bedrijf laten bijdragen aan de omgeving, in de breedste zin van het woord en zonder negatieve voetafdruk?

OPLOSSING: Er zijn vier soorten oplossingen, namelijk het verminderen van verpakkingen, kijken naar reststromen en overschotten, milieuschadelijke stoffen beperken en gasten bewustmaken van duurzaamheid.

Strategie: *Refuse, Rethink, Reduce, Re-use*

CAMPING SCHIPPERS (NIEUWVLIED)

VRAAGSTUK: Hoe realiseren we een circulaire en bij de omgeving passend centrumgebouw/werkplaats?

OPLOSSING: De oorspronkelijk vraag herdenken en juist zo min mogelijk bouwen. De behoefte kan opgelost worden door bestaande structuren en functies te combineren. Waar wel gebouwd moet worden, wordt dit flexibel, biobased en klein gedaan.

Strategie: *Rethink, Reduce, Re-use*

● DE BRASS (GOES)

VRAAGSTUK: Hoe kunnen we veranderen in een bedrijf waar reststromen weer waardevol zijn? En hoe kunnen we samenwerken met lokale partners aan kortere ketens en duurzame energie?

OPLOSSING: Er wordt gewerkt met vier soorten oplossingen; vermijden van gebruik van grondstoffen, investeren in lokale en hernieuwbare energie, bewustwording van team en gasten en het scheiden van grondstoffen.

Strategie: Refuse, Rethink, Recycle

● DE GORISHOEKSE HOEVE (SCHERPENISSE)

VRAAGSTUK: Hoe kan de karakteristieke opslagschuur in het hart van de camping op circulaire wijze getransformeerd worden tot een waarde volle plek die in gebruik én als object bijdraagt aan de dynamiek en faciliteiten van het campingbedrijf?

OPLOSSING: Er wordt in de oude schuur en bij het omliggende terrein opnieuw gekeken naar water en energiestromen. Ook wordt er gekeken naar circulaire bouw waarbij 'groen' een essentiële rol speelt.

Strategie: Refuse Rethink Reduce

● HOEVEHOTEL HOF CHRISTINA (VROUWENPOLDER)

VRAAGSTUK: Hoe kunnen we onze plasticstroom reduceren en onze gast inspireren zowel thuis als op vakantie bij te dragen aan de mooie omgeving?

OPLOSSING: Er wordt gekeken naar drie oplossingen, namelijk plastic loze inkoop, hergebruik van materialen en de betrokkenheid van de gast.

Strategie: Refuse, Rethink, Reduce, Re-purpose

● DE HAVEN VAN RENESSE (RENESSE)

VRAAGSTUK: Op welke manier kunnen we ons restafval verminderen en bepaalde producten (schaal- en schelpdieren, sinaasappelschillen, koffiedrab en overige voedselrestanten) hergebruiken door deze aan te bieden bij een (lokale) partij die de grondstoffen circulair verwerkt?

OPLOSSING: Koffiedrab en sinaasappelschil wordt goed gescheiden en opgehaald door de leverancier om circulair verwerkt te worden door ketenpartners. Daarna komen de grondstoffen als product terug op het menu. Swill (gekookte en ongekookte voedselresten) wordt op het strandpaviljoen omgezet tot groen gas met een biovergister. Mogelijkheden met schelpdieren afval wordt verder onderzocht.

Strategie: *Reduce, Re-purpose*

● HOTEL & BRASSERIE KATOEN (GOES)

VRAAGSTUK: Hoe kunnen we onze steeds toenemende afvalstromen verminderen en duurzame kwaliteitsverbeteringen van de binnenstad van Goes stimuleren?

OPLOSSING: Er wordt gekeken naar vier oplossingen, namelijk slimme inkoop, hergebruik van panden, beschikbaarheid van deelfietsen voor gasten van Goes en het optimaal benutten van de daken in de binnenstad.

Strategie: *Refuse, Rethink, Reduce, Re-use*

● MINICAMPING ORANJEPOLDER (VLISSINGEN, HOOFDPLAAT)

VRAAGSTUK: Welke mogelijkheden zijn er om de levensduur van de safaritent te verlengen en hoe kan de tent circulair worden ingezet?

OPLOSSING: Er wordt gewerkt met oplossingen op gebied van circulaire businessmodellen, ontwerp, materiaal, verlenging levensduur en upcycle toepassingen na de eerste gebruikersfase.

Strategie: *Rethink, Reduce, Re-purpose*

**“HOE KUNNEN WE ONZE
PLASTICSTROOM REDUCEREN ÉN
ONZE GAST INSPIREREN BIJ TE DRAGEN
AAN ONZE MOOIE OMGEVING?”**

● ONILIO (VLISSINGEN, HOOFDPLAAT)

VRAAGSTUK: Hoe kunnen we binnen ons bedrijf duurzaamheid een vast onderdeel maken van ons DNA, zodat duurzaamheid wordt meegenomen in al onze bedrijfsprocessen?

OPLOSSING: Aan de hand van een nulmeting is de duurzame score per locatie in kaart gebracht en zijn er vervolgens vanuit het Green Team duurzame maatregelen genomen op het gebied van duurzaam inkopen, het stimuleren van biodiversiteit, communicatie, maatschappelijke impact, energiebesparing, afvalscheiding en waterbesparing.

Strategie: *Refuse, Rethink, Reduce, Re-use*

● PANNENKOEKENHUYS DE MOLEN (SCHARENDIJK)

VRAAGSTUK: Welke afvalstromen kunnen we circulair laten verwaarden?

OPLOSSING: Koffiedrab wordt apart gescheiden en retour genomen door de groothandel die er vervolgens oesterzwammen op kweekt. De oesterzwammen worden vervolgens gebruikt voor vegetarische snacks die op de menukaart staan. Voor het apart inzamelen en circulair verwaarden van voedselrestanten wordt nog gezocht naar een logistieke oplossing.

Strategie: *Rethink, Re-use*

● STOOMTREIN GOES-BORSELE (GOES)

VRAAGSTUK: Hoe kunnen we op circulaire wijze een gebouw bouwen waarbij we zo veel mogelijk circulaire materialen en oplossingen toepassen, zo ook op het gebied van duurzame energie?

OPLOSSING: Het hergebruiken van een staalconstructie van een oude treinenfabriek uit Rotterdam zodat er zo min mogelijk nieuw staal gebruikt moet worden.

Strategie: *Rethink, Re-use, Repair, Refurbish*

● STRANDHOTEL WESTDUIN (KOUDEKERKE)

VRAAGSTUK: Wat is een goed uitgangspunt om onze afvalstromen te verminderen en ons afval beter te scheiden? Hoe maken we dit proces circulair?

OPLOSSING: Onderdelen van het groenafval worden apart ingezameld en afval wordt gereduceerd door te sturen op inkoop. Koffiedrab wordt ingezet als bodemverrijker. Inkoop gebeurt zo veel mogelijk circulair (o.a. parasols, planchettes) en meubilair wordt hergebruikt door deze opnieuw te laten bekleden.

Strategie: Reduce, Recycle, Recover

● STRANDPARK ZEELAND (VLISSINGEN)

VRAAGSTUK: Hoe kunnen we vijf verouderde chalets vervangen door duurzame, energiezuinige én luxe vakantiehuizen die passen in de circulaire tijdsgeest?

OPLOSSING: De chalets nieuw leven in blazen waarbij rekening gehouden wordt met circulaire bouw, energie en watergebruik.

Strategie: Refuse, Rethink, Reduce, Re-use

● STRANDPARK DE ZEEUWSE KUST (NOORDWELLE)

VRAAGSTUK: Wat hebben het gevoel goed bezig te zijn met duurzaamheid. Maar er zijn ook zeker nog blinde vlekken op dit thema. Hoe kunnen we binnen ons bedrijf op de volle breedte duurzaamheid doorvoeren om zo aan alle facetten te werken?

OPLOSSING: Aan de hand van een nulmeting wordt in de volle breedte duurzaamheid doorgevoerd met als uiteindelijk doel het behalen van het Green Key keurmerk.

Strategie: Refuse, Rethink, Reduce, Recycle

**“HOE KUNNEN WE VIJF VEROUDERDE
CHALETS VERVANGEN DOOR DUURZAME,
ENERGIEZUINIGE ÉN LUXE VAKANTIEHUIZEN
DIE PASSEN IN DE CIRCULAIRE TIJDSGEEST?”**

● VAKANTIEPARK GREVELINGENPOLDER (BROUWERSHAVEN)

VRAAGSTUK: Wat kunnen we doen aan het teveel of te kort aan water? Hoe kunnen we de snel groeiende hoeveelheid afval beperken en op welke manier kunnen we het gebruik van chemische producten terugdringen?

OPLOSSING: Er zijn vier soorten oplossingen, namelijk het verminderen van verpakkingen, kijken naar reststromen en overschotten, milieuschadelijke stoffen beperken en gasten bewustmaken van duurzaamheid.

Strategie: *Refuse, Rethink, Re-use, Recycle*

● VOEDSELBRON GRAAUW (GRAAUW)

VRAAGSTUK: Hoe gaan wij als ondernemer samenwerken met onze omgeving en op deze manier ons verdienmodel verduurzamen? Niet alleen op economisch niveau, maar ook vanuit een ecologisch standpunt.

OPLOSSING: Hier gaan landbouw, bodemopbouw, biodiversiteit, waterbeheer, recreatie & unieke beleving hand in hand. Het is een synergetisch opbouwend systeem dat in de tijd steeds rijker wordt, op meerdere schaal- en belevingsniveaus.

Strategie: *Rethink, Repair, Remanufacture*

Zelf aan de slag?

Als regionale ontwikkelingsmaatschappij helpen wij ondernemers in Zeeland. Voor de toeristische sector doen wij dit door te inspireren, ondersteunen en samen te kijken naar financieringsmogelijkheden. Wil jij net als de ondernemers in deze gids aan de slag met verduurzaming? Ga met onze projectmanagers in gesprek en ontdek hoe wij jou kunnen helpen.

impulszeeland.nl

COLOFON

Jaargang 2023

Initiatiefnemer – Impuls Zeeland

Art director – Renske Lorier, Studio Melt

Beeld – Angela Verdam, FarmCamps, Impuls Zeeland, Minicamping Oranjepolder, Ruud Rodermond

Tekst – Proven Context

Deze ondernemers namen deel aan het project FACET, mede mogelijk gemaakt door financiering van het Interreg 2 Zeeën programma 2014-2020 medegefinancierd door het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling.

Disclaimer: Impuls Zeeland is niet verantwoordelijk voor typografische, druk- of zetfouten. Niets uit deze uitgave mag geheel of gedeeltelijk op welke wijze dan ook worden verveelvoudigd zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de organisatie. Impuls Zeeland behoudt zich het recht voor ingezonden materialen zonder kennisgeving vooraf geheel of gedeeltelijk te wijzigen of publiceren.

© Copyright Impuls Zeeland
Alle rechten voorbehouden.

**IMPULS ZEELAND,
EEN IMPULS VOOR JOUW BEDRIJF.**

Edisonweg 37 D1
4382 NV Vlissingen

+31(0)118 72 49 00
info@impulszeeland.nl
www.impulszeeland.nl